

Jūratė Jurevičienė, Vilniaus Gedimino technikos universiteto profesorė

Vilniaus miestovaizdžio apsauga: miesto bendrojo plano įgyvendinimas

Įvadas

Kultūrinis kraštovaizdis (urbanistinių darinių miestovaizdis) dažnai laikomas sudėtingiausiu kultūros paveldo objektu, kurio apsauga reikalauja integralių paveldosaugininkų ir visuomenės pastangų bei sutelktų finansinių išteklių.

Miestovaizdžio sąvoka nėra naudojama Lietuvos kultūros paveldo apsaugoje. Kraštovaizdžio sąvoka joje yra naudojama ir įteisinta tik fragmentiškai. Tačiau miestovaizdis kaip netiesioginis teritorinės apsaugos objektas yra reglamentuojamas kultūros paveldo apsaugos specialiaisiais planais, individualiais apsaugos reglamentais, kitais kultūros paveldo apsaugos ir teritorijų planavimo dokumentais. Pastarųjų tarpe kompleksiskumu ir privalomumu išsiskiria miestų bendrieji planai.

Tiek ir miestų bendrųjų, tiek ir jų apsaugos specialiųjų planų įgyvendinimo nuolatinė stebėseną (monitoringas) padėtų nustatyti, kuriuos miestovaizdžio vertės aspektus yra svarbu aktualizuoti, kokiais būdais tikslinga integruoti teritorijų planavimo ir kultūros bei gamtos paveldo apsaugos duomenis, kurios miestų plėtros problemos kelia didžiausią grėsmę jų kultūrinei vertei išsaugoti. Išsamūs ir inovatyvūs ne tik fundamentiniai, bet ir taikomieji moksliniai miestovaizdžio vertybių apsaugos tyrimai tebėra tik siekiamybė. Įvertinant miestovaizdžio kaip gyvo, dinamiško, nuolat besikeičiančio organizmo, kuriame visuomenė siekia išsaugoti ir jame koduojamas kultūros vertybes, dvilypę prigimtį miestovaizdžio vertingosios savybės turėtų būti nuolatos nagrinėjamos, diskutuojamos, gauti stebėsenos ir tyrimų rezultatai aptariami ir atnaujinami.

Miestovaizdžio pokyčių vertinimo metodika

Miestovaizdžio sąvoka ir jo raiška iki šiol nėra vienareikšmiai suvokiama ir įteisinta. Tiek tarptautiniuose, tiek ir Lietuvos paveldosaugą reglamentuojančiuose bei rekomendaciniuose metodiniuose dokumentuose kultūrinio kraštovaizdžio sąvoka yra naudojama ir iš dalies aiškinama.

Šiuolaikinė tarptautinė kraštovaizdžio kultūros vertybių sąvoka apima visas kultūrinę vertę sudarančias kraštovaizdžio savybes, tiek materialiąsias, tiek nematerialiąsias, nors Nuoroda į kraštovaizdžio paveldą pateikiama Europos kraštovaizdžio konvencijos pirmajame straipsnyje apibūdinant kraštovaizdžio apsaugą – nurodoma, kad tai yra „veiksmai, kuriais siekiama išsaugoti ir palaikyti kraštovaizdžiui svarbias arba būdingas ypatybes, pateisinami siekiu išsaugoti jo paveldo vertę, atsiradusia dėl natūraliai susiformavusio gamtovaizdžio ir (arba) žmonių veiklos“. 1976 m. UNESCO primta Nairobio rekomendacija (Rekomendacija dėl istorinių zonų išsaugojimo ir jų šiuolaikinio vaidmens) pateikė vertės aspektų požiūriu plačią istorinio urbanistinio kraštovaizdžio apibrėžtį, nurodydama, kad jam priklauso „pastatų, statinių ir atvirų erdvių ansambliai jų gamtinėje ir ekologinėje aplinkoje, taip pat ir archeologinių bei paleontologinių kasinėjimų vietovės, atitinkamu laikotarpiu susidariusios žmonių gyvenvietės urbanistinėje aplinkoje ir pasižyminčios archeologiniu, architektūriniu, ikiistoriniu, istoriniu, moksliniu, estetiniu, socialiniu kultūriniu ar ekologiniu požiūriu pripažintu vientisumu ir verte“.

Dabartinis požiūris į kultūros vertybes, vyraujantis daugelyje Europos šalių, pripažįsta jų sąlyginumą. Postmodernioji paveldotyra nesiekia laikytis bendrų kultūrinės vertės mokslinio

tyrimo metodų. Jei ankstyvuosiuose paveldosaugos dokumentuose kultūrinė vertė laikyta beveik objektyvia aplinkos dimensija, tai naujausiuose yra pabrėžiamas jos reliatyvizmas ir lemiamas bendruomenės vaidmuo suteikiant ją. Istorinė ir architektūrinė vertė dažnai iškeliamos kaip esminiai kraštovaizdžio kultūrinės vertės sluoksniai, tačiau jie matomi žymiai platesniame nei ankstesniais dešimtmečiais kontekste.

Lietuvoje mokslo tyrimuose ir paveldosaugos teisėje naudojami kraštovaizdžio kultūrinės vertės sampratai akivaizdžiai trukdo lietuvių kalbos sąvokos „kraštovaizdis“, nurodančios tik regimąjį vaizdą, vienareikšmiškumas. Lietuvos Respublikos Saugomų teritorijų įstatymas kraštovaizdį apibrėžia kaip žemės paviršiaus gamtinių ir (ar) antropogeninių komponentų teritorinį junginį. Miestovaizdžio sąvoka yra dažniau sutinkama įvairių sričių tyrimuose ir publicistikoje. Ji vis dar suvokiama kaip visuminių savybių, atspindinčių tik miesto bendrąjį regimąjį pavidalą, visuma. Dažnai, ypač apibūdinant kultūros paveldo bruožais pasižymintį miestovaizdį, nurodoma, kad pagrindiniais ar reikšmingais miestovaizdžio raiškos aspektais yra iš svarbiausiųjų apžvalgos vietų atsiveriantys siluetai, panoraminiai vaizdai. Atskiruose urbanistikos paveldo tyrimuose ir metodiniuose darbuose akcentuojama plano ir erdvių sandaros tipologija (morfotipai). Tačiau Lietuvos paveldosaugoje nėra įteisinta vieningos nuostatos, kokiuose lygmenyse ir kokių mastu šie miestovaizdžio raiškos aspektai yra vertintini, kuriems iš jų teiktina pirmenybė. Vargu ar Lietuvoje artimiausiu laiku bus tvirtai nustatyti ir įteisinti principai, kaip turėtų būti apibrėžiama, tiriama ir saugoma miestovaizdžio kultūrinė vertė. Subjektyvusis (ekspertinis) vertinimas, matyt, išliks svarbesniu būdu nei sisteminis kiekybinis (skaitinis) ar bendruomenės vertinimu pagrįstas miestovaizdžio vertingųjų savybių tyrimas.

Vilniaus miestovaizdžio vertingųjų savybių pokyčiai 20070-2013 m.

Vilniaus istorinis centras įtrauktas į Pasaulio paveldo sąrašą pagal antrąjį ir ketvirtąjį išskirtinės visuotinės vertės kriterijus. Atitiktis antrajam kriterijui nurodoma apibūdinant Vilnių kaip puikų viduramžių miesto, keletą amžių turėjusio didelę įtaką Rytų Europos architektūros ir kultūros raidai, pavyzdį. Ketvirtuoju kriterijumi išreiškiamas vertės aspektas – Vilniaus architektūrinis peizažas ir išsaugota pastatų įvairovė puikiai parodo, kaip per penketą amžių organiškai plėtojosi Vidurio Europos miestas. Tačiau iki šiol nėra aišku, kurie Vilniaus urbanistinio paveldo reikalavimai gali būti apibrėžiami ne paveldosaugos, o bendrojo planavimo dokumentais. Lietuvos kultūros paveldo vietovių stebėsenos metodinis ir teisinis reglamentavimas iki šiol yra nepakankamas, nėra patvirtintų kultūros paveldo vietovių būklės kompleksinio tikrinimo taisyklių.

Vilniaus m. bendrojo plano iki 2015 (toliau – Bendrojo plano), parengto SĮ „Vilniaus planas“ ir patvirtinto 2007 m., kultūros paveldo apsaugos dalies sprendinių tikslu buvo įvardintas siekis išryškinti, išsaugoti ir plačiau panaudoti Vilniaus miesto nekilnojamojo kultūros paveldo savitumą. Jame nurodyta, kad Vilniaus istorinio centro tvarkybos darbai nustatomi kultūros paveldo apsaugos dokumentais, tačiau pateiktos teritorinės apsaugos gairės, skirtos kitų kultūros paveldo (registrinių) urbanistinių darinių (vietovių) ir Senamiesčio apsaugos zonos bei gretimų teritorijų vertingosioms savybėms išsaugoti. Kasmet yra vykdoma Bendrojo plano sprendinių įgyvendinimo stebėseną. Apibendrinus stebėsenos ataskaitų rezultatus akivaizdu, kad 2007-2013 m. didžiausios apimties Vilniaus istorinio centro tvarkybos darbai vykdyti Katedros aikštės ir Gedimino prospekto aplinkoje. Nebuvo vykdyti Bendrajame plane siūlyti Šnipiškių, Žvėryno, Antakalnio vertingiausių medinių pastatų tvarkybos darbai. Šnipiškėse ir Užupyje buvo nugriauta ar rekonstruota žymi dalis medinių pastatų.

Aptariamame laikotarpyje įvyko ir ženklūs kultūros paveldo vietovių paveldosauginio statuso pokyčiai: Vilniaus miesto centrinė dalis (UV70) išskaidyta į 6 kultūros paveldo vietas. 2013

m. teisinė apsauga panaikinta Lazdynams (UV63), Žirmūnams (UV68), Visuomeniniam centrai (Ukmergės g. 12, UV67). Teisinė apsauga nesuteikta Bendrajame plane siūlytai išlikusiai gatvinio Vaidotų kaimo daliai ir Bendrajame plane siūlytam steigti Vilniaus verbų etnokultūros kraštovaizdžio draustiniui, nors šiai teritorijai parengtas specialusis planas. Tebėra neapibrėžta, ar galioja visi Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentu nustatyti tvarkybos reikalavimai, jei jame vartojamos sąvokos nebeatitinka dabartinio Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo.

Vilniaus senamiesčio apsaugos zonos ribų planas, patvirtintas 2010 m., įteisino vieningą apsaugos zonos režimą su vienu vizualinės apsaugos pozoniu. Laikytasi Bendrajame plane įteisintos nuostatos, kad Senamiesčio apsaugos (buferinės) zonos griežto reglamentavimo teritorijoje aukštybiniai pastatai negali būti statomi. Tačiau nuostatos, kad nauji pastatai šioje teritorijoje gali būti statomi tik siekiant atkurti sunaikintą istorinę planinę bei erdvinę urbanistinę struktūrą arba pratęsti tradicinius erdvių struktūros formavimo principus, daugeliu atvejų nesilaikyta. Iki šiol nepatvirtintas Vilniaus senamiesčio paveldotvarkos projektas ir Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato tvarkymo planas (planavimo schema).

Vilniaus istorinis centras (senamiestis) 1994 metų UNESCO nominacijos dokumente buvo apibūdintas kaip vietovė, kurios miestovaizdis labai įvairus ir išskirtinai darnus, ypač svarbus darnus žmogaus sukurtų elementų sąryšis su gamta. Tačiau akivaizdu, kad nuo 2007 m. įvyko Senamiesčio panoraminių vaizdų, matomų nuo Bendrajame plane nustatytų miestovaizdžio pokyčių patikros vietų (Senamiesčio panoramų kontrolinių taškų), pokyčiai. Vilniaus centrinės dalies siluetus ir panoramas agresyviai veikia 2007 m. baigtas statyti verslo centras „Vilniaus vartai“ Gynėjų g. Tačiau šiuo metu keisti istorinio centro aplinkai Bendrajame plane nustatytus aukštingumo reikalavimus skatina ne tik investuotojų siekis statyti miesto centre, bet ir galimai sumažėjęs visuomenės pasitikėjimas paveldosaugos teritorinio reguliavimo sistemos veiksmingumu.

Vilniaus – pasaulio paveldo vietos apraše nurodyta Vilniaus senamiesčio kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio centro gotikos, renesanso, baroko ir klasicizmo pastatų kompleksų ir viduramžių laikų planinės struktūros bei gamtinės aplinkos svarbos pirmenybė. Bendrajame plane buvo pateiktas teritorinės apsaugos požiūriu svarbiausių architektūros paveldo kompleksų, esančių Senamiestyje, sąrašas. 2007-2013 m. Buvo įvykdyti tęstiniai Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčios, Šv. Stepono bažnyčios fasadų restauravimo darbai, Šv. Onos bažnyčios stogo tvarkybos ir fasadų, Šv. Jonų bažnyčios varpinės restauravimo ir pritaikymo turizmui, VU Didžiojo kiemo, A. Mickevičiaus bibliotekos pastatų rekonstravimo ir restauravimo darbai. Įvykdytas pirmasis Sapiegų rūmų restauravimo etapas, baigta restauruoti Tuskulėnų dvaro sodyba. Rekonstruota Rotušės aikštė, Bernardinų sodas, Tibeto skveras Užupyje, skveras Bazilijonų ir Arklių g. sankirtoje (T. Ševčenkos), Jurgos skveras (Aguonų g.). Istorinio miestovaizdžio vertės išsaugojimo požiūriu išskirtine reikšme pasižymėjo Gedimino kalno, Aukštutinės pilies Pietinio bokšto, Šiaurinio bokšto ir pilies gynybinės sienos liekanų tvarkybos darbai, sustiprinę dominuojantį Vilniaus aukštutinės pilies vaidmenį istorinio centro siluetuose ir daugelyje iš svarbiausių panoraminių vaizdų. Tačiau iki šiol netvarkomi ir viešajai paskirčiai nenaudojami unikalūs Senamiesčio ir miesto istorinio centro architektūros paveldo statiniai ir jų kompleksai, esantys kultūrinio kraštovaizdžio dominantėmis: Misionierių Viešpaties Dangun Ėmimo bažnyčia ir vienuolynas, Vizičių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios ir vienuolyno kompleksas, Augustinų vienuolynas (išskyrus pastatą Savičiaus g. 13) ir Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčios ansamblis, Lukiškių kalėjimo tvirtovės kompleksas, Vilniaus kultūros ir sporto rūmai (kultūros paveldo objektas nuo 2006 m.), buvusio kino teatro „Lietuva“ pastatas (išskirtinės reikšmės pastatas, nors ir neįtrauktas į Kultūros vertybių registrą).

Senamiesčio siluetai po 2007 m. nepatyrė esminių pokyčių, nors pakito daugelio jo pagrindinių panoraminių vaizdų bruožai. Pašalinus medžius ne tik išryškėjo Gedimino kalno svarba miestovaizdyje, bet ir žymiai pagerintos Senamiesčio apžvalgos sąlygos nuo jo šlaitų ir viršutinės aikštelės. Tačiau nebuvo Bendrajame plane numatytos tinkamos įrengti kitos Senamiesčio panoraminių vaizdų apžvalgos vietos (išskyrus jau 2003 m. įrengtą apžvalgos aikštelę Maironio ir Subačiaus gatvių sankryžoje). Buvo prižiūrima apžvalgos vieta nuo Trijų Kryžių kalno, tačiau medžiai vis labiau dengia dalį panoraminio Senamiesčio vaizdo, matomo nuo Vilnios šlaito prie Užupio gimnazijos teritorijos ar nuo Bekešo kalno. Apleista aikštelė - potenciali apžvalgos vieta virš šlaito prie Mindaugo g. (panoraminį Senamiesčio vaizdą dengia medžiai bei nauji pastatai). Netvarkomi želdynai dengia istorinio centro vaizdą, kuris buvo pažvelgiamas nuo šlaito Šeškinės pakraštyje prie apleistos Nacionalinio stadiono teritorijos.

Išvados

2007 – 2013 m. Vilniaus m. bendrojo plano kultūros paveldo apsaugos sprendinių įgyvendinimo požiūriu pasireiškė tiek teigiamos, tiek ir neigiamos miestovaizdžio saugotinių savybių pokyčių tendencijos. Vilniaus miesto bendrojo planu ir apskirų jo dalių apsaugos specialiaisiais planais apibrėžtas miestovaizdžio reglamentavimas iki šiol yra nesutarimų objektas tarp atskirų interesų grupių. Įvairiai interpretuojamos miesto istorinio centro ir jo apsaugos zonos, kitų Vilniaus miesto saugotinių vietovių (buvusių U70 dalių) silueto bei perspektyvinių vaizdų pokyčių „tolerancijos ribos“. Teritorijų bendrųjų planų lygmenyje nustatomi kultūros paveldo apsaugos reikalavimai tik iš dalies yra privalomi. Teritorijų planavimas iki šiol lieka atsietas nuo kultūros vertybių apskaitos. Nėra nustatytų reikalavimų, kad teritorijų planavimo projekte pateikiami siūlymai įtraukti objektus ar vietas į Kultūros vertybių registrą būtų bent nagrinėjami.

Teigiamos tendencijomis laikytina:

- nustatytos arba patikslintos daugelio Vilniaus m. kultūros paveldo vietovių ir statinių kompleksų vertingosios savybės, atlikti jų paveldosauginiai tyrimai ir parengti projektiniai dokumentai;

- įgyvendinama Vilniaus m. BP iki 2015 m. kultūros paveldo apsaugos sprendiniuose nustatyta kryptis tvarkyti ir pritaikyti viešajai paskirčiai vertingiausias Vilniaus senamiesčio kultūros paveldo objektus, sudaryti palankesnes sąlygas kultūriniam turizmui;

- tvarkybos darbai atlikti daugelyje svarbių Senamiesčio kultūros paveldo statinių ir jų kompleksų, rekonstruota dalis viešųjų erdvių, išryškinta Gedimino kalno reikšmė saugotiname miestovaizdyje;

- miesto istorinio centro siluetai ir pagrindinės jo apžvalgos vietos žymių neigiamų pokyčių nepatyrė.

Taip pat pasireiškė neigiamos Vilniaus saugotino miestovaizdžio pokyčių tendencijos:

- išliko apleisti ir viešajai paskirčiai nenaudojami svarbūs kultūros paveldo statinių kompleksai ir vertingais bruožais pasižymintys pastatai;

- nepakankamai tvarkyti Vilniaus istorinių priemiesčių medinio architektūros paveldo objektai, daug senųjų medinių pastatų buvo nugriauta ar rekonstruota;

- nebuvo tinkamai tvarkoma (išskyrus Gedimino kalną) dalis Bendrajame plane nustatytų Vilniaus senamiesčio apžvalgos vietų;

- tebėra neapibrėžta, ar į teritorijų bendrojo planavimo dokumentais nustatytus paveldosaugos sprendinius yra atsižvelgiama saugant miestovaizdžio kultūrinę vertę ir planuojant paveldotvarkos darbus.

Saugant Vilniaus miestovaizdžio kultūrinę vertę svarbi visų šalių patirtis, tačiau dėl panašios geopolitinės padėties, istorinės raidos sąlygų ir kultūros tradicijų panašumo itin aktualūs yra apsaugos principai ir būdai, įgyvendinami Skandinavijos ir Baltijos jūros regiono šalyse. Tačiau net Talino ir Rygos senamiesčiuose, kurie buvo įtraukti į UNESCO pasaulio paveldo vietų sąrašą vieneriais metais vėliau nei Vilniaus senamiestis, požiūris į senojo miesto audinio, istorinio centro siluetų autentiškumo išsaugojimo, teritorinės plėtros būdus bei taikomi urbanistinio ir architektūros paveldo tvarkybos metodai esminiai skiriasi. Vieningi paveldosauginiai reikalavimai architektūros paveldo objektų tvarkybai negalioja ir Vilniaus senamiestyje. Peržengiant pokyčių „tolerancijos ribas“ atskirose istorinio centro vietose atsirado imitacinio miestovaizdžio bruožai, reprezentuojantys tik pavienius, dažnai netiksliai atrinktus praeities fragmentus ar net dirbtines, butaforines istorinės praeities versijas. Vilniaus miesto bendrasis planas, patvirtintas 2007, galioja iki 2015 m. Tačiau dabartinės Teritorijų planavimo įstatymo pataisos leidžia pratęsti miestų bendrųjų planų galiojimą ir vėlesniam laikotarpiui. Tačiau nei Vilniaus bendrasis planas, nei atskirų jo dalių specialieji planai apibrėžia tik dalį saugotinų Vilniaus miestovaizdžio ypatumų. Diskusijose su visuomene ir kitais teritorijų planavimo bei paveldosaugos dalyviais kurios iš savybių, nustatytų Vilniaus istorinio centro – pasaulio paveldo vietos, apraše, nacionaliniuose ir savivaldybės lygmens kultūros paveldo apsaugos ir teritorijų planavimo dokumentuose, turėtų būti įteisintos pagrindinės saugotinos miestovaizdžio savybės ir leistinos jų pokyčių ribos.
